

GENERALSTABEN.

Den europæiske Regalismes Oprindelse.

Af

Erik Arup.

Regalismen er som bekendt en Bevægelse indenfor de fleste europæiske Staters Finanspolitik, hvis Maal nærmest kan karakteriseres som en Forøgelse af Statens Pengemidler ved en saa stor Udbyttens som muligt af Statens egen Gerning. Den er som saadan praktisk Finanspolitik mest fremtrædende i det 17. og 18. Aarhundrede, saa at dens Blomstringstid falder sammen med Enevælden. Teoretisk søgte man at forklare denne Statens økonomiske Virksomhed ved den juridiske Lære om Regalerne, Læren om, at Staten (eller rettere Fyrsten) havde visse Højhedsrettigheder af meget forskellig Natur, som den havde Ret til at udnytte paa den fordelagtigste Maade. I Virkeligheden syntes dog denne Teori aldrig, selv ikke dengang, et fuldtud tilfredsstillende Grundlag for den Praksis, den skulde bære; derfor sammenvævedes den gerne med merkantilistiske Grundsætninger, Hensynet til Forøgelsen af Statens Indtægter gled sammen med Hensynet til at ophjælpe Handel og Industri. Sagen var, at denne Lære om Regalerne i sig selv var meget dunkel;

hvad Begrebet Regaler indeholdt eller rettere dækkede over, eller hvoraf det udsprang, det lykkedes det aldrig at faa Klarhed over. De, der skrev derom, opgav selv at finde rede deri; atter og atter gentages, naar Talen er om Regalerne, en af de berømteste Kameralisters trøstesløse Erklæring: *regalia, quæ sint vix definiri potest*; man nøjedes med at opregne dem uden større Anstrengelser for at sondre eller systematisere, og naaede derved meget forskellige Tal, snart 125, snart 208, 400 eller 413. Kort kan man sige, at i Blomstringstiden opfattede man som Regaler alle Statsindtægter, der ikke skrev sig enten fra Statens Domæner eller fra Skatter, hvad dengang alene vilde sige de Penge-midler, der bevilgedes Regeringen af Stænderne. Paa denne Maade blev Regalerne en yderst broget og forvirret Masse og det des mere, jo mere Arbejdet paa at udvide deres Omraade og forøge deres Tal skred frem. At Hovedgrunden til denne stadige Forøgelse af Regalerne var Enevældens absolute Utilbøjelighed til at forlange Pengebevillinger af Stænderne, behøver kun lige at nævnes; mere Grund er der til at fremhæve en anden stærkt medvirkende Aarsag: den at selve Skattepaalæggelsen og Skatteopkrævningen var en langt besværligere Vej dengang end nu, fordi man ikke raadede over Nutidens udviklede Skatteteknik.

Den, der vil søge at forstaa Regalismen, maa skarpt holde sig for Øje den Forskel, der er mellem Regalismen som Praksis og Regalismen som Teori. Regalismen som Praksis gaar vel i Almindelighed ud paa en stærk Udnyttelse og Forøgelse af alle Statens Regaler, men dens Særkende er dog Statens Deltagelse i Handels- og Industrivirksomhed, ganske naturligt,

fordi herindenfor var eller lod sig skabe de mest gevinstbringende Regaler; Regalismen som Teori er Læren om, at Staten havde Ret til disse regale Indtægter i Kraft af en særlig Højhedsret, Regaleretten. Der var her saa megen Forbindelse mellem en Teori og en Praksis, at et Forsøg paa systematisk at forene dem var naturligt — men der var i historisk Oprindelse og Udvikling en saadan Væsensforskellighed, at Forsøget ganske maatte mislykkes.

For historisk at udrede Regalismens Oprindelse, maa man da først spørge: hvorfra udsprang Regaleretten og Forestillingen derom? Hvornaar og hvorledes begyndte Statens Deltagelse i Handels- og Industrivirksomhed?

Om selve Regalebegrebet er det bekendt, at det har sit Navn og sin Oprindelse fra Romerretten, og det kunde da synes, at det med Hensyn til Regaleretten var tilstrækkeligt at henvise til Genoptagelsen af Studiet af Romerretten i det 12. Aarhundrede og at nævne, at det var Kejser Frederik Barbarossas romerretskyndige Jurister, der 1158 paa de roncaliske Marker første Gang mødte op med en samlet Fortegnelse over Regalerne. Men man vil dog hurtigt forstaa, at man ikke her kan søge den europæiske Regalerets egentlige Udspring. Det maa erindres, at der ved selve denne første Regalefortegnelses Affattelse kun tillagdes den Gyldighed for Italiens Vedkommende, og selv om den vel nok fik nogen direkte Indflydelse paa Udviklingen i Tyskland, kunde dens Betydning for alle andre europæiske Lande dog kun være meget indirekte. Hvad der skete paa de roncaliske Marker var, at her indførtes Begrebet og Navnet, men dette Begreb vilde

aldrig være bleven indført eller have naaet saa fremragende en Stilling i de europæiske Staters Organisation, om det ikke havde svaret til oprindelige Grundforhold, der overalt allerede vare tilstede.

For at finde disse Grundforhold, der gjorde Indførelsen af Regalebegrebet mulig, maa man gaa tilbage til den europæiske — eller rettere den germanske — Statsorganisations mest primitive Stadier. Og allerede her ser man da, at der tillægges Staten eller rettere Kongen en særlig Højhedsret, i Kraft af hvilken han nyder en Række Indtægter; med andre Ord, man træffer allerede her Regaler og Regaleret, blot uden Navnet. Men det karakteristiske for denne primitive germanske Regaleforestilling er, at den er nøje knyttet til selve Samfundets territoriale Jordbesiddelse, til selve Grunden. Det er de i alle germanske Samfund forekommende Grundregaler, der ere udsprungne af denne Forestilling. Klarest kan de iagttages i de Lande, hvor den germanske Statsudvikling er foregaaet mest upaavirket, i England og de nordiske Lande, særlig Danmark, hvor de hurtigst udvikles til fastere Former.

Forestillingen om Statens eller Kongens Højhedsret udtrykkes i dansk middelalderlig Sprogbrug ved Sætningen: Kongen ejer hele Landet, men dette Udtryk maa forstaaes ud fra Tidens hele Trang til ved privatretlige Sætninger at begrunde offentlige Rettigheder. Den er derfor ikke at forstaa bogstavelig som tillæggende Kongen en virkelig Ejendomsret, men som et Udtryk for hans Majestætsret. I Praksis fortolkedes da denne Ret først som Kronens Ret til alt det af Landets Jord, som ikke var bemægtiget og som laa udyrket, til Heder og Fællede, til Skove, endelig og-

saa til større Vandløb, »hvor netop den Omstændighed, at en Mængde Borgere i et ikke bestemt Antal havde Ret til i lige Maade at benytte Vandet, medens ingen særligt kunde tilegne sig Ejendomsret dertil, har ladet Kongen træde frem som en Ejer deraf, dog med en Ret, hvorved han ikke krænkede nogen.« Disse ere de egentlige Grundregaler, der hvile paa den snævrere Sætning: Kongen ejer, hvad ingen ejer. I Tidernes Løb udformedes denne Højhedsret præcisere; nærmest saaledes, at Privatejendommen rundt om trængte sig frem paa den kongelige Højhedsrets Bekostning, medens denne paa mange Punkter udviklede sig til en virkelig Ejendomsret uden dog derfor at tabe sin egentlige Karakter. Fra Kronens Ret til de udyrkede Almindinger undtages saaledes naturligt Landsbyernes Overdrev, der vare Privateje, af Skovene ligeledes de eller de Dele af dem, der vare gaaet over til Privatejendom, hvad dog i det mindste i ældre Tid krævedes udtrykt ved en særlig Akt: Indhegningen. Tidligt maa Kronens Ret til Udøer have udformet sig, siden den allerede paa Valdemarernes Tid omfattede ikke blot alle ubebyggede Smaaøer, hvad der kun var en naturlig Følge, men ogsaa en Del bebyggede, der altsaa formodentlig først ere blevne det efter at Reglen om at Kongen ejer, hvad ingen ejer, er bleven anerkendt. Med Højhedsretten til Skove og Udøer fulgte Jagtretten der, noget forskelligt udformet paa de forskellige Steder, saa at den paa Smaaøerne endogsaa omfattede Ret til Jagt paa andres Enemærke. Dernæst omfattede Højhedsretten Kysterne, ganske særlig Havnene og de Købinger, der havde Havn; heraf flød Kongens Ret til Færger, Havneafgifter og Told; mere bestemt den

egentlige Forstrand. der dog allerede tidlig mange Steder var bortskænket til eller okkuperet af andre, særlig Gejstligheden, saa at selv en saa tidlig Regel som jydsk Lovs: Konung á all for Strand, maa forstaaes med denne Indskrænkning. Heraf udledes Retten til Afgifter som f. Eks. Sandtold og den meget vigtige Vragret. Endelig optraadte Grundregalerne ogsaa som Vandregaler; de mindre Vandløb vare ganske vist Privateje for Grundejerne langs Bredderne indtil Midtstrøms, ligeledes stillestaaende Vand, omend man ogsaa her i det mindste oprindeligt synes ligesom ved Skovene at have krævet en særlig Akt som Bevis for Ejendomsretten; men de større Vandløb derimod, de, der som ovenfor nævnt, havde særlig Betydning for Sejladsen, forbeholdtes Kongen, ligesaa Rigets Fjorde; som bekendt allerede tidligt endog saa store Vandarealer som Limfjorden og Øresund. Med Vandregalet fulgte Retten til Afgifter der (Øresundstolden) og til Fiskeriet. Derimod finder man, at Vandregalerne i den ældste Tid ikke omfattede Havet, det og Fiskeriet der var frit og alles.

Til denne Skildring af Grundregalerne, saaledes som de fremtræde der, hvor vi sikkert tidligst og bedst kunne erkende dem, maa der knyttes en Bemærkning om deres senere Udvikling. Synes man end at kunne spore, at denne deres Udvikling en Tid lang var indskrænkende, saaledes at Kronens Ret stedse mere indsnævredes ved Privatejendommens Freintrængen, saa besad dog tillige Grundregalerne en overordentlig Udvidelighed indenfor det Omraade, hvor de havde fæstnet sig. Dette kan iagttages allerede ret tidligt og synes mig at udspringe fra en Grundtendens hos

alle primitive Folk, der er des stærkere, jo primitivere det er: Trangen til at drage de yderste, hyppigt ganske absurde Konsekvenser af den ringe Sum af Rets- og Samfundsregler, der ordne dets Liv. Saaledes drages efterhaanden de ejendommeligste Konsekvenser af Grundregalet. Allerede tidligt udvikler der sig i Danmark en ret dunkel Forestilling om, at store Ting og de som private have Vanskelighed ved at bemægtige sig, anses for at tilhøre Kongen; i Praksis ses dette ved Afgrænsningen mellem Havfiskeriet og Vragretten, idet der dannes sig den Regel, at ingen Fisk, der inddriver paa Stranden, maa hedde Vrag uden Stør eller Hval eller andre store og særdeles kostbare Fisk — en Regel, der genfindes ganske saaledes i England. End mere slaaende bliver det, naar man erindrer, til hvilke Konsekvenser Grundregalet førte et Sted som paa Skaanemarkedet: alt, hvad der blot berørte Stranden, tilfaldt Kongen i Kraft heraf; alt Afaldet (Grum) var derfor hans, ja løb blot Hjulet af en Kærre, og Silden faldt paa Stranden, var den Kongens. Mangfoldige lignende Eksempler kunde her hentes anden Steds fra, thi disse Regler gjaldt ikke blot paa Skaanemarkedet, overalt i Nordevropa udviklede der sig af Grundregalet en saadan absurd «Grundruhrrecht». I lange Tider var det saaledes Ret i England, at et Skib, naar en af de ombordværende faldt i Vandet og druknede, senere ogsaa blot naar en døde ombord, tilfaldt Kongen eller vedkommende Grundejer. Oprindelig gjaldt det kun Floderne, senere ogsaa som kongelig Ret Havet, indtil Edvard III atter maatte indskrænke Retten til kun at gælde Floderne. Ad denne Vej kunde Grundregalet faa en uoverskuelig Udvide-

lighed, kunde komme til at gribe ind i mange Forhold. Men ogsaa rent territorielt modtog Grundregalerne i Form af Vandregaler som bekendt en kolossal Udvidelse, da man derunder inddrog det nærmestliggende Hav og Fiskeriet der; et Forhold, der tidligt fremtraadte i England, og som fik sin Teori i Seldens: mare clausum, samtidig med at den samme regale Tanke kom til at blive den Tap, hvormed de nordiske Rigers Udenrigspolitik drejede sig.

Alt dette er her blot antydnet for at paapege, hvorledes Grundregalerne og den Forestilling om en særlig kongelig Højhedsret, den laa bagved, var i Udvikling paa ren germansk Grund; det vil ses, at begge allerede her besad en vis Udvidelighed. Dette fik ogsaa tidligt Betydning i de Egne af Evropa, hvor Traditioner fra Romerriget gjorde sig gældende. Disse Traditioner fandtes indenfor et ganske bestemt Omraade, nemlig Statens Forhold til Bjergværksdrift og Saltudvinding.

Om Romerrettens Forhold til Udviklingen af den europæiske Regaleret har man næret meget forskellige Anskuelser. I det 18. Aarhundrede antog tyske Retslærde, at det tyske Bjergværksregale havde udviklet sig af Romerretten, og franske, engelske og italienske Forfattere søgte stadig her Oprindelsen til dette Regale. Derimod have nyere tyske Forfattere ment, at Bjergværks- og Saltregalerne ere opstaaede i Tyskland selv uden Paavirkning fra Romerretten, at Saltregalet maa ske forekommer tidligst, Bjergregalet ikke før det 11. eller 12. Aarhundrede, og at det saa med tyske Bjergmænd er ført til England og Frankrig. Regalet hviler oprindeligt ikke paa nogen særlig Retsgrund, men er

opstaaet ved en Anmasselse fra de tyske Kejseres Side eller ved Misforstaaelse eller ved en Forening af begge Dele; først Hohenstaufferne have med Voldsomhed søgt at skaffe det Anerkendelse.

Sikkert er det, at Romerretten intet Steds har udtalt nogen Regalteori, og at Romerne heller ikke i Praksis paa noget Tidspunkt have handlet ud fra en konsekvent regal Opfattelse. Oprindeligt skelnede de netop ikke mellem Ejendomsretten til Mineralier og Grundejendomsretten, den første var et Tilbehør til den sidste; dette gjaldt Bjergværkerne i Italien selv, hvis Drift ganske vist ophørte mod Republikkens Slutning under Konkurrencen fra Gruberne i Provinserne. I Kejsertiden derimod synes Staten at have haft Ejendomsret til i det mindste de fleste Bjergværker og Saltproduktionssteder; men denne Ejendomsret havde vistnok udviklet sig paa ganske anden Maade og noget forskelligt for Mineraliers og Salts Vedkommende. Om Forholdene i den romerske Kejsertid er man bleven oplyst ved Hjælp af Brudstykker af en romersk Bjergværksordning, som 1876 blev funden i Aljustrel (romersk: Vipaska) i den portugisiske Provins Alemtejo. Man ser heraf, at Staten havde Ejendomsretten til disse Gruber, saaledes at den af Staten indsatte Grube- forstander (*procurator metallorum*) bortforpagtede de enkelte Gruber til Drift til Privatpersoner eller Selskaber; formodentlig var Afgiften en vis quotadel af Udbyttet. En tysk Forsker Arndt har nu paavist, at ganske den samme Ordning, de samme Sædvaner som i Vipaska vare de herskende rundt om i Tyskland og slutter derfor, at de ere nedarvede fra Romerne, og at de fra de tyske Bjergværker, der allerede dreves i Romernes

Dage, have bredt sig til de senere. Ogsaa i de gamle Bjergværker i Cornwall, Devonshire etc. fandtes overensstemmende Sædvaner; sandsynligvis fordi de have fælles Kilde med de tyske i den romerske Bjergværksordning, ikke fordi tyske Bjergmænd have overført deres Sædvaner til England. Det er da ogsaa rimeligt at antage, at den romerske Stat her overalt har haft Ejendomsretten til Gruberne; vanskeligere er det at angive Grunden dertil. Naturligt var det, at den romerske Stat, hvor den erobrede nyt Land, overtog de Besiddelser, som havde tilhørt Statsoverhovedet eller Samfundet; ogsaa synes den i det hele taget i Provinserne at have tiltaget sig den egentlige Grundejendomsret, saa at Provinsbeboerne kun havde en vis indskrænket Ejendomsret; Romerne have da maaske ogsaa her kun betragtet Ejendomsretten til Mineralier som en Del af Grundejendomsretten. Blot var der i det faktiske Forhold, at maaske de fleste og betydeligste Bjergværker nu vare Statens Eje, Mulighed for Udviklingen af et Regale; men Romerne naaede som sagt aldrig til en Anerkendelse af det i Teorien eller blot til en almindelig fælles Bjergordning. — Noget anderledes derimod med Hensyn til Saltudvindingen. Dette Punkt er ikke meget oplyst; men Traditionen vil, at Staten meget tidligt, allerede under Krigen med Kong Porsena, tog Saltudvindingen i Roms Nærhed under Statsdrift og senere fastholdt dette, sikkert af Hensyn til Forsyningen af Hovedstadens Beboere. Saltforsyningen var ligesaavel som Kornforsyningen tidligt en Statsopgave; Salthandelen vaagedes der skarpt over, og i Provinserne har Staten, vel paa samme Maade som ved Mineralierne, men med større Iver, søgt at

bringe Saltproduktionssteder i sin Magt. Paa dette Omraade synes da virkelig ogsaa, i Praksis i det mindste, regale Forestillinger at have vundet Sejr.

Med denne Fremstilling af Forholdene i Romeriget stemmer da ogsaa den førnævnte roncaliske Konstitution ganske overens; den opregner mellem Regalene Udbyttet af Saltværker (*redditus salinarum*), men der tales intet om Metaller. Misvisende er det derfor at tale om Romerrettens Indflydelse; hvad der fra Romertiden overleveredes til Middelalderen var blot dette ene: at en Del Bjergværker og Saltproduktionssteder vare Statens Ejendom — for Tysklands Vedkommende i det sydlige og sydvestlige. At Driften i det hele taget i Overgangstiden gik stærkt tilbage, at den hverken i Omfang eller Intensitet holdt sig paa samme Højde, vil være indlysende; først i det 11.—12. Aarhundrede tog den atter Opsving. Hvor den fortsattes, der gik Ejendomsretten som saa meget andet af den romerske Statsordning i Arv til de germanske principer, til Agilolfingerne i Bajern og de andre tyske Stammehertuger; senere, efter at Karolingerne havde tiltaget sig Kongeværdigheden, vel for største Delen til dem og de senere tyske Konger. Denne overleverede Ejendomsret dannede et faktisk Grundlag, hvoraf regale Forestillinger kunde opstaa, og dens Betydning i saa Henseende maatte styrkes, da nye rige Gruber, Harzbjergværkerne, aabnedes paa kongelig Grund, og saa de gamle Sædvaner overførtes hertil. De Rettigheder, som tilkom Kongen i Kraft af Ejendomsretten, var dog væsentligst indskrænket til visse bestemte Afgifter, og det stod næppe denne tidlige Middelalder synderlig klart, om han kunde forlange

disse Afgifter i Kraft af en Grundejendomsret eller i Kraft af et Regale. Først da Drift paabegyndtes andre Steder i Riget, dukkede der i visse Dele af Tyskland — som ogsaa i England og Frankrig — op en uafklaret Forestilling om et Bjergværks- og Saltregale i den Form, at det tilkom Kongen at bortforlene Bjerg- og Saltværker ogsaa paa privat Grund, og at han havde Ret til en vis Afgift deraf — en Udvidelse, der dog rundt om mødte stærk Modstand. Thi der kan næppe være Tvivl om, hvorledes den rene germanske Opfattelse af Forholdet var: da Germanerne først var naaet til at anerkende Privateje til Jorden, opfattede de sikkert Mineralier og Salt som et Tilbehør til Grundejendommen. Dette ses skarpest af den Retning, som Udviklingen senere tog i England, hvilket nedenfor skal omtales; det bekræftes ogsaa ved Eksempler fra Danmark, hvor man ikke kendte noget Saltregale, men Kongen vel som Grundejer havde Saltbrænderier, og fra de rent germanske Dele af Tyskland, hvor f. Eks. de berømte lüneburgske Saltkilder hverken vare kongeligt Familiegods eller Regale, og hvor man lige saa lidt kendte noget Saltregale i Bremen, Verden eller Mecklenburg. Og i det hele taget — selv om man kan paavise, at en saadan rent juridisk Regaleret til Bjerg- og Saltværker nu og da søgtes hævdet i det 12. Aarhundrede, saa fik hele dette Spørgsmaal dog først Betydning, blev først brændende, da Staten begyndte at ville udnytte den financielt, d. v. s. først, da Staten var begyndt at deltage i Handels- og Industrivirksomhed.

Forestillingen om en Regaleret til Bjerg- og Saltværker kunde, støttet til disse romerske Traditioner

opstaa, fordi den dog lod sig forene med det, der var Kærnen i de germanske Grundregaler: Anerkendelsen af Kongens Ejendomsret til visse Dele af Samfundets Territorialbesiddelse og de deraf flydende Indtægter. Ovenfor blev der gjort opmærksom paa, hvorledes disse Indtægter forøgedes paa forskellig Vis og hvorledes de allerede under det germanske Samfunds første Udvikling til Dels skiftede Karakter; deres Sammenhøren med Grundejendommen tilsløredes; de syntes til Dels mere Afgifter af Virksomheder, der vare i Udvikling, og syntes opkrævede mere i Kraft af Højhedsretten end som Følge af Grundregalet. Dette Indtryk forstærkedes, fordi Kronens voksende Magt gjorde dens egne Forestillinger om sin Højhed mere og mere udprægede, og ved det begyndende Romerretsstudium. Ved dets Hjælp sammenfattedes nu al Kongens Ret under Begrebet Regale, baade hvad der tilkom ham i Kraft af Territorialhøjhedsretten, og hvad der oprindelig havde været ham tillagt som Statsoverhovede, Lensherre, Anfører i Krig o. s. v. Alle egentlige Majestætsrettigheder kaldtes nu Regaler, og det var ad denne Vej, at det senere i Tiden lykkedes at henhøre mange kongelige Indtægter, der i Middelalderen havde hver sin særlige Retsgrund, til Regalernes brogede Masse; det var eksempelvis Tilfældet med de særlige Lensafgifter, med den kongelige Forkøbsret, med Toldafgifter, Formuekonfiskationer, Gebyrer og Kancelliafgifter, Udmøntningsretten o. s. v.

Det andet Spørgsmaal, om naar Statens Deltagelse i Handels- og Industrivirksomhed første Gang viser sig paa europæisk Grund, er det let at besvare; det var midt i det 13. Aarhundrede i Frederik II's sicilianske

Kongedømme. Imidlertid synes det mig, at den Fremstilling, der nu almindelig gives af Frederik II's økonomiske Politik og som skriver sig fra Winkelmann, ikke er ganske tilfredsstillende. Grunden dertil er at søge hos Kilderne. Vort Kendskab til Frederik II's Statsøkonomi hviler væsentligst paa to Kilder. Den ene er en i Neapel bevaret Kopibog, der indeholder fuldstændige Afskrifter af en stor Masse Breve fra Kongen til Embedsmænd i Kongeriget Sicilien, men som kun strækker sig over Tiden fra 3. Oktbr. 1239 til 6. Maj 1240. Den anden Hovedkilde findes i Marseille og indeholder en Samling af Ekscerpter af Kejser Frederiks Kopibøger, den er udarbejdet paa Foranstaltning af Anjou-Kongerne, der saaledes søgte at faa fuldt Kendskab til den store Konges Administration, særlig hans Finansstyrelse. Derfor er i denne Samling Brevene kun sjældent indførte in extenso, som Regel kunde Brudstykker af dem, der kunde have Interesse i denne Sammenhæng. Men Ekscerpterne ere tagne fra en hel Række Kopibøger, og Samlingen frembyder derfor den Fordel fremfor den første Kilde, at den omfatter en længere Aarrække, lige fra 1230 til helt hen i 40'erne; hvorved det er af særlig Interesse, at der her altsaa foreligger Dokumenter fra de første Aar, da det nye Finanssystem gennemførtes. Det var som bekendt efter Freden 1230, at Frederik II gennemførte den Reorganisation af sit Kongerige, der i det mindste for Finansforvaltningens Vedkommende næsten ganske var en Nyskabning. Men man maa, forekommer det mig, ved Fremstillingen og Bedømmelsen af det ny System stadig have i Tanken, at de Aar, hvori dette System virker, er af højst forskellig Karakter. Der er

først en Fredsperiode paa 6—7 Aar, saa følger en stadig Krigstilstand, der var saa voldsom, at den ganske tog Siciliens Kræfter i Beslag. For nu at kunne fremstille og bedømme Systemet med Retfærdighed, maatte vi nøje vide, hvorledes det udformedes og virkede i Fredsaarene; des uheldigere, at vi fra disse Aar kun have de vigtigste Forordninger og spredte Notitser; medens den fyldigere Kilde, hvor vi saa at sige fra Dag til Dag kan følge Systemets praktiske Gennemførelse, først tager fat, efter at Krigen allerede har varet et Par Aar, og Kongens Kasse er bleven tom, hurtigere end han vel havde tænkt sig det. Det er klart, at under disse Forhold maa Hensynet til, hvorledes man i Fredsaarene tænkte sig Systemet udformet, vige for Krigsudgifternes tunge Krav.

Selvfølgelig har Winkelmann set dette, han bemærker undertiden, at den og den Ordre rigtignok blev udstedt i Krigstid; men alligevel fremstiller han dette Frederik II's System som et gennemført Tvangssystem, der maa have hvilet overordentlig tungt paa Folket; og denne Opfattelse kommer endog langt stærkere frem i hans sidste Skildring deraf, der blev udgivet efter hans Død, i 1897, end i den tidligere af 1863. Det sker forøvrigt ikke blot, fordi Hovedkilden efter de Forhold, hvorunder den er opstaaet, maa frembyde mange Træk i denne Retning, men ogsaa fordi W. som alle andre ved, at Frederik II har lært sit System af de muhammedanske Fyrster; og for deres Statsstyrelse, særlig i økonomisk Henseende, kender W. ikke andre Udtryk end »Raubwirthschaft« og »morgenländischer Despotismus«; »det er ægte orientalsk«, siger han i 1897, »at Herskeren, blændet af disse letflydende

Indtægtskilders tilsyneladende Uudtømmelighed sætter sig ud over de Saar, han dermed tilføjer sine Under-saatters Velstand.

Derfor er efter hans Mening Monopoliseringen Kærnen i det nye økonomiske System, dets Aand er den stærkeste Tvang og dets Maal og Virkning at skruer Priserne paa de vigtigste Livsfornødenheder i Vejret i en utrolig Grad. Rigtigt er det, at i April—Juni 1231 overtages Handelen med Salt, Jern, Kobber og Raasilke som Monopol af Kronen, og at denne i Oktbr.—Novbr. s. A. overtog alle Farverier i Riget. At der var særlige Grunde til, at man netop her monopoliserede, skal jeg senere søge at paavise; her blot et Par Bemærkninger om, hvor megen Tvang og Byrde disse Monopoler paalagde. Undtager man Salt, kan næppe nogen af disse Varer regnes for Nødvendighedsartikler i Datiden, ej heller har de vel været Genstand for nogen stor Omsætning; naar W. taler om Masseforbrug af Jern, tænker han vist snarere paa amerikansk Jernindustri end paa sicilianske Værktøjs- og Vaabensmede. Naar han dernæst falder i Forfærdelse over, at man bestemte, at Salgsprisen for Salt skulde være 4 Gange saa stor som Indkøbsprisen ved en-gros Salg, 6 Gange saa stor ved Detailsalg, at Salgsprisen for Jern skulde være Indkøbsprisen + 50 %, for Silke Indkøbspris + 33¹/₃ %, saa glemmer han ganske at tage i Betragtning, at disse Procenttillæg ikke er Kronens Nettogevinst; men at der deri indeholdes alle Salgsomkostninger: Lagring, Tab ved Ødelæggelse af Varen, Lønninger til Opsynsmænd og Sælgere, Transportomkostninger, Udvejning af Varen o. s. v.; alt sammen Udgifter, som den private Købmand ogsaa maatte have

dækket, inden der kunde være Tale om Nettogevinst; det er klart, at det netop var for at skyde noget af alt dette over paa private Købmænd, at man saa stærkt begunstigede en-gros Salget ved den eneste Masseartikel: Saltet. Naar dertil kommer, at det almindelige Avanceniveau jo sikkert dengang ogsaa i den private Handel var betydeligt højere end nu, tror jeg næppe, man kan mene, at Priserne ved Hjælp af disse 75, 50 og $33\frac{1}{3}\%$ ere blevne drevet »uhyre« i Vejret, om end maaske noget.

I 1897 har W. yderligere opdaget, at ogsaa Handelen med Hamp er bleven monopoliseret, skønt han rigtignok to Gange bemærker, at dette Monopol ikke ellers omtales i Kilderne. Sagen er, at der herom kun foreligger en Ordre til Tolden i Neapel af 21. Septbr. 1231 om at opkøbe al den Hamp, der tilføres den Provins og sælge det til Indkøbsprisen + 80%. Ellers hører man intet om kongelig Hamphandel, og der er følgelig ikke Spor af Grund til her at formode et Monopol; Kongen har blot, maaske under særlig heldige Konjunkturer, villet prøve engang at gøre Forretning i Hamp.

Og det er jo bekendt nok, at der aldrig blev indført noget Monopol paa Korn, skønt Handelen hermed langt overskyggede den forholdsvis ringe Handel med Monopolvarer. Der kan man virkelig tale om en Massehandel, om end næppe konstant. Man maa vel erindre, at middelalderlig Handel overvejende er Handel med Luksusvarer, i alt Fald med Varer af ringe Volumen. at en virkelig fast og stadig Udveksling af en saadan Artikel som Korn nødvendigt forudsætter en Udvikling af alle Handels- og Omsætningsforhold, som det øvrige

Europa først naaede Aarhundreder efter Frederik II, og som næppe kan forudsættes for hans Tid i Sicilien, selv om de vare stærkt inddragne i det arabiske Handelssystem. Forholdet var, at Riget, og særlig Sicilien, sikkert i gode Aar havde en Overskudsproduktion til Eksport, om end vi hyppigt høre Tale om Dyrtid og Kornmangel, endog paa selve Sicilien. Tæt ved det laa store Byer i Tunis, hvis Behov ikke altid kunde tilfredsstilles af Omegnen, ogsaa Venezia, Genua og Spaniens Byer kunde undertiden behøve Tilførsel; heraf opstod da en Kornhandel, der ganske vist var noget ujævn og lidt tilfældig, men som, naar Sicilien havde Overflod paa Korn, medens der var Dyrtid i Venezia, Genua, Spanien eller Tunis, gav et meget stort Udbytte. Kornhandel var derfor ikke en fast Forsyningsforretning, men en Spekulationsforretning, som kun den kunde forsøge, der i det givne gunstige Øjeblik netop havde Kapital og Transportmidler rede. Derfor tror jeg, at den kun i ringe Grad, om i det hele taget, dreves som Aktivhandel fra Sicilianernes Side; det var væsentligst Venetianere, Genuesere og Saracenere, der, naar der var Dyrtid hjemme, kom til Sicilien for at hente Korn, og saa vidt jeg kan se vise de bevarede Aktstykker, at udenrigsk Handel i Korn, for saa vidt den fandt Sted, var i Genuesernes Hænder. Alene af denne Grund forekommer det mig derfor ret umuligt med W. at tale om, at Kronens Kornhandel ødelagde den private, naar man derved vil forstaa siciliansk Aktivhandel til Udlandet; Frederik II. konkurrerede ikke med sine egne Undersaatter, men med Genueserne.

Men dertil kommer, at man vel maa erindre, at var der noget Omraade, hvor Tvangspolitikken var

absolut anerkendt i middelalderlige Stater, var det indenfor Kornhandelen. Saa lidet var den udviklet, Muligheden for oversøisk Tilførsel af Korn var saa ringe og tilfældig, at enhver maatte sørge for sig selv. Mest gjaldt dette de store Konsumtionssteder, der efterhaanden dannede sig i Byerne; ved de voldsomste Tvangsforholdsregler nødte de en saa stor Omegn som muligt til kun at levere sin Kornproduktion til dem. Det samme gjaldt Landene, Kornudførselsforbud var et staaende Led i Kongernes økonomiske Politik; Provinserne indenfor samme Land afgrænsede sig paa det kraftigste overfor de andre, særlig i Kornmangelstider. Netop dette fandt ogsaa i Kongeriget Sicilien i høj Grad Sted før Frederik II's Tid, og med rette har man derfor fremhævet, hvorledes Frederik II's Arbejde gik ud paa her at tilvejebringe en Frihed og Bevægelighed, der før hans Tid var ganske ukendt i europæiske Lande, og som alene kunde danne Grundlag for en fast Kornhandel, hvori da Kronen ganske vist, fordi den var den største Producent, selv skulde deltage. Han erklærede, at der ingen ny Mellemtold skulde indføres, han traf i hvert Tilfælde kraftige Foranstaltninger mod, at den ene Provins afspærrede sig mod den anden, tillod i Dyrtid toldfri Handel mellem dem indbyrdes, og fastslog saaledes, at hele Riget forsaa-vidt skulde danne et fælles Omsætningsomraade. Dette Princip: Handelens Frihed og Kronens Deltagelse deri, viste sig ganske klart i den Forordning, der 12. Juni 1231 udstedtes for Bønderne paa Domænen: til Kronens Magasiner skal de aarlig aflevere $\frac{1}{12}$ af alt Korn, Bælgfrugter, Hør og Hamp, de avler; til Gengæld fritages de for alle andre Afgifter, der hidtil ere

blevne afkrævede dem, og Resten maa de frit sælge, som de ville. Kronen opgiver her faste Afgifter mod den ventede Handelsgevinst, Bønderne selv faa Ret til ved frit Salg at faa saa meget ud af deres Avling som muligt. Atter og atter udtales i Breve og Ordre Kongens faste Ønske om, at Undersaatternes Velfærd maa øges ved den livligere Omsætning. Hensynet hertil bringer selv i de tunge Krigsaar fiskale eller politiske Hensyn til at vige. Da der i 1240 skal opkræves $\frac{1}{5}$ af alt Korn, der eksporteres, har Tolderen i Turris ad mare ogsaa forlangt det af kongelige Undersaatter, der dog blot have villet føre det Korn, de have købt, til Søs til deres Hjemsted i Riget; han faar da at vide, at han her er gaaet videre end Kongens Ønske var, og at han i saadanne Tilfælde ikke maa kræve Femtedelen, men kun den sædvanlige Afgift. Skønt Kongen er i Krig med Venezia og Tilførsel dertil derfor egentlig er forbudt, skriver han dog 3. Maj til Tolderen i de nyoprettede Havne Cotrona og Bivona, at han ønsker, at Rigets Indbyggere derfra skal kunne føre levende Dyr og Korn til Venezia; men dette skal hemmeligholdes, saa at det ikke synes at være alle tilladt og kommer til Venetianernes Kundskab.

I denne Ordre kan man se et Ønske fra Kongens Side om at vække Rigets Undersaatter til aktiv Deltagelse i den oversøiske Kornhandel, der synes at bekræfte Formodningen om, at Kronen ellers her var stillet overfor fremmede. Derfor var det naturligt, at man, da der i Krigsaarene tiltrængtes større Indtægter, netop slog ned her og valgte at skaffe sig dem ved en Forøgelse af Kronens oversøiske Kornhandel. Hvorledes den oversøiske Kornhandel før 1239 har været

reguleret, hvilke Byrder der har været den paalagt, ved vi absolut intet om. Men jeg tror, man roligt kan gaa ud fra, at den tidligere Kornhandelspolitik har været den almindelig middelalderlige: Vekslen mellem absolutte Forbud og Tilladelse til Udførsel, saaledes at Forbudet har været det regelmæssige, dog gennembrudt af mere omfattende Eksporttilladelser og specielle Licenser, med eller uden Erlæggelse af en Afgift. At der ikke kan være Tale om, at der, som W. i 1863 vil, før 1239 er blevet krævet $\frac{1}{3}$ af Korn ved Eksport, er ganske klart alene deraf, at Kongen formoder, at der vil rejse sig nogen Modstand mod Forordningen af 1239, 5. Oktbr., der fastsætter Afgiften til $\frac{1}{5}$ eller $\frac{1}{7}$, hvad der jo i saa Fald vilde have betydet en Nedsættelse. At det er Krigen og dens Udgifter, der er Aarsag til Udstedelsen af denne Forordning, siger Kongen selv; Modstand mod den vil han ikke høre Tale om, *presertim cum pecunia pro presenti negotio Lombardie sit nobis ad modum opportuna*. Under disse vanskelige Omstændigheder forekommer det mig, at der selv i denne af Krigsnøden fremkaldte Tvangsforordning ydes Handelsomsætningens Frihed saa stort Hensyn som muligt. Der oprettes derved en Række nye Eksporthavne og Kornekspport tillades for det følgende Femaar alle Indbyggere og Fremmede, undtagen Venetianerne. Derved gaves der i det mindste den oversøiske Kornhandel Sikkerhed mod i dette Tidsrum at afbrydes ved Forbud. Til Gengæld herfor paalagde Forordningen Krigsafgiften, der for de kornrige Provinser Sicilien og Apulien beløb sig til $\frac{1}{5}$, for det øvrige til $\frac{1}{7}$ af det eksporterede Korn, at betale in natura eller i Penge. Det samme gjaldt ogsaa Eks-

porten af Kvæg. Derved fik Kronen Midler til at forøge sin Kornhandel udover hvad Domænen afgav, eller hvad den selv opkøbte; men det var et Eksperiment, der næppe har bragt det forønskede Resultat. Ganske kort Tid efter forhøjede man saa Afgiften til $\frac{1}{3}$ over hele Riget; men heller ikke dette har givet noget gunstigt Resultat, thi allerede 25. Decbr. vendte man tilbage til de oprindelige Satser $\frac{1}{5}$ og $\frac{1}{7}$. I det hele har denne Maade sikkert vist sig at bringe Pengene altfor langsomt ind, og 1240, 8. Febr., bestemmes derfor, at nu skal denne Afgift kun betales i Penge efter Varens Værdi — man opgiver at lade den kongelige Kornhandel spekulere med det Korn, der indvandttes paa denne Maade, og foretrækker straks at faa Penge i Statskassen ved at opkræve en almindelig Toldafgift. Man vil se, hvorledes alt dette ganske har Forsøgets Karakter og hvor kort Tid den høje Afgift af $\frac{1}{3}$ kræves — men i det hele taget, hvem vilde bedømme en Regerings almindelige økonomiske Politik efter de Forholdsregler, den nødtvungent maa træffe i Krigstid.

Fra dette vanskelige Foraar 1240 skriver sig ogsaa den Forholdsregel, der er bleven mest udskreget som Eksempel paa den antagne Tvangspolitik's Karakter: at private Kornskibe holdes tilbage, indtil Kronens Kornskibe ere løbne ud med fuld Ladning. Det lønner sig vel et Øjeblik at betragte denne Sag. Ordren gives 29. Febr. til Angelus Frisarus, der er Magister portulanus i en af de siciliske Provinser, i et Brev, hvis Indledning er en indstændig Opfordring om at skaffe Penge. Brevet fortsætter: da han har indberettet, at Genueserne købe Korn i Sicilien for Kongen af Tunis' Penge og føre det til ham, eftersom der er Dyrtid i

Tunis, og derved tjene store Summer, som kunde tilfalde Kronen, har Kongen givet Admiralen Ordre til, at der ingen Skibe maa lades i Sicilien, før de kongelige Skibe have indladet og ere afsejlede til Barbariet eller andre Lande, hvor de kunne sælge Kornet med størst Fordel. Før dette er sket, maa han derfor ikke sælge Korn til Købmændene eller tillade Eksport; dog skal denne Ordre udføres lempeligt, saaledes at de Købmandsskibe, der allerede have indladet, og som have betalt Penge for Eksporten, faa Lov at afsejle. Foruden denne sidste Bestemmelse vil man lægge Mærke til, at der her er Tale om Opkøb og Eksport af Genuesere, oven i Købet for en fremmed Konges Regning. Det er ganske klart, at det er den øjeblikkelige Pengesforlegenhed, der fremkalder denne Ordre; der findes i de bevarede Aktstykker ikke et Eksempel til herpaa, og det forekommer mig utilladeligt med W. at mene, at et af de ganske almindelige Korneksportforbud fra 1224 paa kortere eller længere Tid skal forstaas paa samme Maade og saaledes af dette ene Eksempel at fastslaa en almindelig Brug.

Vil man derfor gribe Aanden i Frederik II's økonomiske System, saa er den ikke: Monopol og Tvang men: Fremstillingen af en i middelalderlige Stater ukendt Handelsomsætning og Kronens forholdsvise Deltagelse deri, saa at baade den og Undersaatterne beriges. Det udtaler Kongen selv tydelig nok i et Brev af 1239. 17. November: »Vi ville tænke ikke blot paa vor egen, men ogsaa paa vore tro Undersaatters Velfærd, det ligger i vor egen Interesse at herske over rige Undersaatter. Jo mere vore tro Undersaatters Rigdom vokser under en lykkelig Regering, des mere arbejde vi til

det fælles bedste; thi Undersaatternes sikre og rige Livsvilkaar er Betingelsen for Regenternes Hæder.« Derfor en ret maadeholden Toldpolitik, hvor der i Importtold kun forlangtes 3 0/0 af europæiske Købmænd, 10 0/0 af saracenske, (fordi Europæere i Afrika maatte betale lige saa meget) og hvor usolgte Varer atter kunde udføres toldfrit; derfor et ivrigt Arbejde paa at ophjælpe Agerdyrkning og indføre nye Industrier.

At dette er den rette Opfattelse af Frederik II's Politik, bliver, forekommer det mig, ganske klart, naar man ser, hvorledes ganske den samme Politik gennemførtes og med større Held, omtrent paa samme Tid et eneste Sted til i Europa, nemlig i den tyske Ordens Lande. Om Hermann v. Salza har optaget sin kongelige Vens økonomiske Principper, eller om den tyske Orden, hvad der forekommer mig sandsynligere, har haft samme Forbillede som han, er uvist. Den tyske Ordenshandels Begyndelse kan naturligvis ikke bestemt dokumenteres, men det forekommer mig rigtignok, at dette ikke er tilstrækkelig Grund til at antage, at den først har udviklet sig i Begyndelsen af det 14. Aarh. Dens officielle Grundlag var en Pavebulle af 1263, hvorved der gaves Ordenen Ret til at handle, hvilken Ret rigtignok indskrænkedes ved den vigtige Tilføjelse: naar det ikke sker for Handelsgevinstens Skyld (*dummodo id causa negotiandi non fiat*). Ordenen havde nu ganske vist ogsaa en anden Pavebulle af 1257, ordret overensstemmende med den af 1263, undtagen det, at denne Tilføjelse dér mangler, netop af denne Grund anses den for uægte. Men selv om nu denne Opfattelse sikkert ogsaa er rigtig, saa synes det mig dog naturligt at antage, at Ordenen netop har villet opnaa

dette med den ægte Bulle af 1263; det er dog ret klart, at den næppe har tænkt paa at søge pavelig Stadfæstelse paa en saa selvfølgelig Ret som den at sælge Avl af dens Godser og købe, hvad den havde Brug for. Men det pavelige Kancelli har følt sig beføjet til for sin Samvittigheds Skyld at indsætte denne lille ret meningsløse Bemærkning; Ordenen har foreløbig fortsat sin Handel paa Grundlag af Bullen som den var og saa senere lavet sig selv en anden. At Ordenen allerede har drevet Handel i det 13. Aarh. synes mig at passe vel med, at man allerede i Ordenens Statutter fra 1324 træffer dens Handelsembedsmænd som fast indordnet Led; det bestemmes saaledes allerede her, at Schæfrene, naar de for Handelens Skyld forlade Landet, skal aflevere dens Regnskabsbøger til deres foresatte. Det forekommer mig naturligt ogsaa paa dette Omraade at antage et Idefællesskab mellem Frederik II og Hermann v. Salza, hvem dog den første Tanke om at grunde en Stat ved Østersøens Kyst almindeligt tillægges. Men iøvrigt maa det jo erindres, at først med Akkons Fald 1291 tabte Ordenen Forbindelse med den arabiske Verden.

1360, da man begynder klart at kunne overskue Omfanget af Ordenens Handel, er denne fuldstændig organiseret. Maaske var der, eller har der oprindelig været, en Schæfer paa hver Ordensborg; nu var den udenrigske Handel (næsten) ganske under Ledelse af de to Storschæfre i Marienburg og Königsberg, der have deres Liggere i Brügge, Lübeck, Thorn, Elbing og Danzig. De naturlige Betingelser gjorde her som i det sicilianske Kongedømme Kornet til den vigtigste Handelsartikel. Ikke blot bød Polens udstrakte Korn-

marker rig Lejlighed til Opkøb, men her som i Sicilien dreves den egentlige Domæne paa den mønsterværdigste Maade, her som der efter Forordn. 1230, 12. Juni, bestod de tyske Bønders Forpagtningsafgift i Korn, den saakaldte »Biskopskæppe«, d. v. s. en Skp. Rug og en Skp. Hvede af hver tysk »Plov«, en Skp. Rug af hver polsk »Hake«, medens de preussiske og en Del polske Landsbyer betalte Tiende. Kornet og andre Agerbrugsprodukter var saaledes Centrum i Ordenshandelen, men iøvrigt var der ikke den af Datidens Handelsvarer, den ikke drog ind under sig. I Landet selv, i Rusland og Polen opkøbte den Voks, Træ, Beg, og Potaske; dens Fuldmægtige sendtes til Lifland efter russisk Pelsværk; i Ungarn opkøbtes Kobber og Bly, fra Skaane hentedes Sild, fra Sverige Raajern (Osemund); alt dette sendtes til Brügge, England og Skotland, lige til Lissabon strakte dens Handel sig; her ombyttedes de med Tøjer, alle Slags Krydderier og Sydfrugter. Salt og Vin, som den saa igen afsatte i Landet selv, til Russer og Polakker. Den laante Penge ud, den købte Varer, den erhvervede sig Skibe og Skibsandele, anlagde Jernværk og Træskæveri. De Driftskapitaler, hvormed Storschæfrene i Marienburg og Königsberg arbejdede, vare overordentlig store, indtil 30,000 Mk.

Ved hele dette økonomiske System, som saaledes gennemførtes i Ordensstaten, er der nu to Ejendommeligheder. Den ene er, at det i Ordenens Blomstrings-tid, indtil Slaget ved Tannenberg 1410, gennemførtes og opretholdtes samtidig med, at Ordenen paa enhver Maade begunstigede de store Byer, der snart voksede frem indenfor dets Omraade, og Borgerskabet der. Den gav dem udstrakt Selvstyre og Jurisdiktion, be-

gunstigede i høj Grad deres Forbindelse med de øvrige nordtyske Stæder i Hanseforbundet, traf allerede i Slutningen af det 13. Aarh. Forholdsregler for at beskytte deres Handel mod Danmark; indrømmede dem saa megen Selvstændighed, at de paa egen Haand kunde føre Krig mod de nordiske Riger og hæve Pundtold til Bestridelse af deres Krigsudgifter, medens Ordenen selv fastholdt Freden; det er væsentligst i deres Interesse, at Ordenen erhverver Gotland. Til Gengæld herfor forlangte Ordenen blot det ene: at dens Handelsembedsmænd og Tjenere stilledes ganske lige i Rettigheder med de Byers Borgere, der vare Medlemmer af Hansen, den krævede blot, at alle Traktater skulde dens Byer ikke afslutte alene i eget Navn, men paa hele Ordensens Vegne, saa at denne ganske fik Del i alle Hanserettigheder og Pligter, forsaavidt de preussiske Stæder havde Del deri. Dette synes mig ganske klart at vise Aanden i Systemet: Udviklingen af den størst mulige Handelsomsætning til Gavn for alle Landets Indbyggere, men ogsaa Landsherrernes forholdsvise Andel deri. De gunstige naturlige Betingelser tillod, at dette System gennemførtes uden at vække Strid; saa kraftig lod Handelsomsætningen sig udvide i disse Egne paa Basis af de store Varemængder, at baade Orden og Byer kunde beriges ved Handel med netop de samme Varer, uden at betragte sig som Konkurrenter og derfor uden at Landsherrerne føle sig fristede til Overgreb.

Den anden Ejendommelighed er, at Ordenshandelen kun i ringe Grad hviler paa Monopoler. Ordenen havde monopoliseret Ravhandelen, og Königsberg var Hovedsædet herfor, dog maatte den indrømme Bispen

af Samland Del deri; i nogle Egne havde den monopoliseret Mølledriften, hvad der gav den store Indtægter i Korn og Penge, særlig af den store Ordensmølle i Danzig; i andre Egne fandtes Privatmøller, men Ejerne heraf maatte udrede Ordenen særlig Afgift. Som tysk Territorialherre havde Ordenen udelukkende Ret til Jagt og Fiskeri i det store.

At der er stor Lighed mellem Frederik II's og den tyske Ordens økonomiske System, er en Iagttagelse, der er bleven gjort af alle de Forfattere, der have beskæftiget sig hermed; jeg haaber, at det er lykkedes mig nøjere end før at paavise, hvori denne store Lighed bestod: ikke alene i de enkelte Træk, men i Systemernes Aand. Og netop deri forekommer de mig saa meget at afvige fra samtidige og senere økonomiske Systemer i Europa — og her mest den tyske Orden i Forhold til de Riger, der omgav den eller det økonomiske Styre, som efterfulgte den — at det er ganske umuligt at tænke sig dem opstaaede uafhængigt af hinanden, ud af ensartede Forhold af naturlig eller samfundsmæssig Art, der nødvendigt maatte have samme Virkning. Desuden er det rent historisk let at se, at de staa i Forbindelse og i det mindste ere dannede efter samme Forbillede, nemlig tilsvarende Systemer i de af Araberne beherskede Lande.

Det vilde her være i høj Grad ønskeligt, om man kunde give et Billede af de saracenske Landes økonomiske Organisation paa denne Tid, der i det mindste var lige saa detailleret som det, man trods Kildernes Mangelfuldhed kan give af Frederik II's og den tyske Ordens. Mest var det at ønske, at man nøjere kendte Forholdene i Afrika, fordi utvivlsomt Ægypten, og end

mere Tunis, der var i saa nær Berøring med europæiske Lande, har været de nærmeste Forbilleder. Jeg ved ikke, om de arabiske Kilder er saa utilstrækkelige, at man ikke kan trænge nøjere ind paa disse Omraader; sikkert er det, at Orientalisterne langt mere have vendt deres Opmærksomhed paa religiøse Bevægelser, Aandsvidenskab og Digtning, end de have beskæftiget sig med Administrationsforhold. Ganske vist har Kremer i sin »Culturgeschichte des Orients« behandlet ogsaa disse Sider, men hans Fremstilling gælder væsentligst det ældre Kalifat og tager alene Sigte paa de ordinære Statsindtægter af Domæner og Skatter; om Regeringens Forhold til Handelen taler han slet ikke. Hvad de saracenske Riger angaar, der rejste sig paa Kalifatets Ruiner, da have Orientalister næppe engang værdiget kritisk at gennemgaa deres Historie. Lidt Indblik faar man ved at følge Maslatries Undersøgelser om Forholdet mellem Nordafrika og Sydeuropa i Middelalderen; af hans velordnede Gennemgang af Handelstraktaterne faar man en klar Forestilling om Ordningen af hele det saracenske Toldvæsen, hvoraf Frederik II's er en simpel Efterligning, og man lægger særlig Mærke til, at der overalt i de saracenske Fondaci var ansat en særlig Klasse kongelige Embedsmænd af høj Rang, hvis Titel var Mosctaghil eller Mussiriffus, og hvis Opgave var at sælge og købe for Kronen. For denne Omsætning træffes der i Traktaterne en Række særlige Bestemmelser: Sultanen havde ingen særlig Forkøbsret, og disse Embedsmænd havde derfor Instruks om ikke at øve Pres paa Købmændene; men enhver havde Lov til at tilbyde Sultanen sine Varer, denne skulde da bestemme sig inden 10 Dage; naar

Salget havde fundet Sted i Fondaco i Sultanens Navn og vidnefast, var det uigenkaldeligt ogsaa for Efterfølgeren; af Varer, der købtes af eller solgtes til Sultanen, betaltes ingen Told og Toldkontoret hæftede for Købesummen, der straks skulde betales paa Anfordring. Sikkert var denne Ordning nødvendig alene for bedst at afsætte Udbyttet af Domænerne og foretage Indkøb til det store Sultanhofs Behov, men det er klart, at denne Institution let lod sig benytte til egentlige Handelsforretninger. Og at Sultanerne sikkert i stort Omfang har drevet Handel, det fremgaar ganske klart af selve de arabiske Forfatteres Skrifter, der have skrevet om Statsordningen, og hvoraf nogle af de vigtigste ere oversatte, omend ikke kommenterede. Kan man saaledes ikke se Systemet i praktisk Virksomhed, kan man i det mindste se det teoretisk fremstillet. For Nordafrikas Vedkommende har man her en fortræffelig Iagttager i Ibn-Khaldûn, der ganske vist først skrev c. 1380—90; han havde det nøjeste Kendskab til saracensk Statsordning, eftersom han havde været Hadjeb, d. v. s. Førsteminister hos en Hafside i Bougie og døde som Kadi i Ægypten 1406. I sin store Statsvidenskab helliger han et særligt Kapitel til Omtalen af Suverænenes Handelsforretninger. »Naar Staten ikke har tilstrækkelige Pengemidler, søger man at forøge dem ved Handels- og Agerdyrkningsforetagender. Man ser, at de Handlende og Agerdyrkerne, skønt de kun arbejder med ringe Kapital, dog skaffer sig anselige Indtægter, og idet man antager, at Gevinsten altid maa staa i direkte Forhold til den anvendte Kapital, forøger Fyrsten sine Besætninger, foretager Plantninger og opkøber Varer for at kaste

dem ud paa Markedet, idet han saa tænker at forøge Statens Indtægter og vinde meget«. Han skildrer Afarter af dette System, »det sker undertiden, at Guvernøren over et erobret Land tiltager sig visse Grene af Agerdyrkning og Handel, nøder Købmændene, der besøge dette Land og som gøre Forretninger i disse bestemte Brancher, til at afgive ham deres Varer til en Pris, han selv bestemmer; selv sælger han dem saa dyrt til Landets Indbyggere.« Det er sikkert Monopolet, der her skildres, men Ibn-Khaldûn betragter det som noget ganske ekstraordinært, der kun praktiseres under urolige Forhold, i erobret Land. »Undertiden søger Sultanen i sine kommercielle Foretagender Bistand hos Købmænd eller Agerdyrkere, fordi disse ere opdragne deri og derfor maa forstaa sig godt derpaa; de gøres saa delagtige i Forretningerne og have deraf stor Fortjeneste, særlig naar de ved Siden af maa drive Handel for egen Regning med samme Begunstigelser som Sultanen selv.« Ibn-Khaldûn ser klart alle Farerne ved dette System: at denne overmægtige Konkurrence let kan ødelægge den private Handel og Agerdyrkning, særlig hvis den forbindes med Tvangsforanstaltninger; men han bedømmer det overvejende fra et fiskalt Synspunkt: thi naar saaledes de private Foretagender ødelægges, vil Statens ordinære Indtægter formindskes, og her vil da Sultanen miste, hvad han maatte vinde ved sine Forretninger. Sikkert ere Ibn-Khaldûns Betragtninger her paavirkede dels deraf, at han lever i de saracenske Rigers Forfaldstid, dels fordi hans Ideal af en Stat, »den sunde Stat«, er den, der kan bestride sine Udgifter alene ved Hjælp af de oprindelige muhammedanske Skatter: Tienden, Grundskatten og Kop-

skatten, saa at allerede Afgifter af Køb og Salg og Toldpaalæg synes ham et Tegn paa Dekadence. Men at han selv antager, at Sultanens Deltagelse i Handelsforretninger gaar endnu længere tilbage, er klart; han fremhæver, at dette Systems skadelige Virkninger særlig mærkes, naar man allerede er skredet til at paalægge Told.

Det vilde være meget heldigt, om det var muligt nøjere at følge Systemets praktiske Gennemførelse paa arabisk Grund; men saa meget synes man dog at kunne se, at ligesom Frederik II i alle Enkeltheder af sit økonomiske System fulgte saracenske Forbilleder, saaledes var ogsaa hele Systemets Aand hentet derfra; og dette sidste gælder ogsaa den tyske Orden. Kun maatte man paa europæisk Grund være lige saa betænkt paa at skabe selve Grundvolden for Systemet: en omfattende og livlig Handelsomsætning. I den arabiske Verden var denne allerede givet og derfor lod Systemet sig sikkert i det mindste i lang Tid praktisere uden altfor stærkt at være ledsaget af de skadelige Virkninger, som Ibn-Khaldûn gør opmærksom paa. I den europæiske skulde den først bringes til Veje; dette lykkedes næppe Frederik II. trods hans store Arbejde herfor; den tyske Orden derimod behøvede kun ringe Anstrengelser for at skabe en stedse livligere Omsætning af de store Mængder af vigtige Naturprodukter, der frembragtes i Landene ved og bag Østersøens Kyst.

Men det gode har det at se Systemet paa arabisk Grund kun gennem en teoretisk Fremstilling, at man deraf lærer, at det ikke hvilede paa nogen Slags regal-

istisk Teori. Ibn Khaldûn ved intet om, at Sultanen eller Staten har nogen Slags Højhedsret, i Kraft af hvilken han driver Handel; han kender kun den ene Forklaring, at det er en Udvej til at skaffe Staten forøgede Indtægter, som hyppigt anvendes i Praksis, men hvis Betimelighed er omdisputabel, og som man har benyttet, alene fordi man har set, hvor stor Fordel private havde af at anbringe deres Kapitaler paa denne Maade. Og ganske saaledes er Systemet ogsaa overført paa europæisk Grund; Handel er hverken efter Frederik II's eller den tyske Ordens Opfattelse i sin Grund et Regale.

Dette gælder om Statens Deltagelse i Industri- og Handelsforetagender i al Almindelighed, men dog kunde man antage, at Regaletanken skjulte sig i Monopolerne, saaledes at i det mindste Handelen med visse Varer ogsaa her oprindelig betragtedes som et Regale. Og heri vil man næppe tage fejl.

Saa vidt mig bekendt, savner man ogsaa for Monopolets Vedkommende en Redegørelse for, hvoraf dets Opstaaen og Forekomst historisk betinges. Ingen vil mere nøjes med en Forklaring om Regeringers og Købmænds Havesyge som enebestemmende Aarsag; man kan snart nævne dybere: at Naturen selv mangfoldige Steder har skabt Monopolet, at det ofte har været en naturlig Følge af industrielle Fremskridt, at det almindeligst fremkaldes af Kapitalens Overlegenhed i Forhold til Varemængden. Saadanne Aarsager virke med, da Monopolerne første Gang vise sig. Den væsentligste Grund til, at den tyske Orden senere delvis opretholdt et Møllerimonopol, var sikkert, at den Ordensmølle, den havde bygget i Danzig, ved sin

Størrelse og teknisk fuldkomne Indretning allerede praktisk havde skabt det. Frederik II's Silke-monopol var derimod en Efterligning, snarest af Byzans, hvor Raasilkeopkøbet var statsmonopoliseret og Forfærdigelsen af visse kostbare Purpurstoffer Statsfabrikkerne forbeholdt. Disse Purpurstoffer vare et af Suverænitets Kendetegn; og hos Araberne spillede kostbare Stoffer med Tirâz, d. v. s. med Sultanens Navn og Titel eller Valgsprog indstukket med Guldtraad, samme Rolle; derfor havde denne Industri en særlig Interesse for Regeringerne. Ogsaa det saracenske Emirhof i Palermo havde derfor i Lighed med andre arabiske Herskere oprettet en Silkefabrik, og denne gik i Arv fra Emirerne til de normanniske Konger, der foreløbig lod de muhammedanske Vævere arbejde videre, senere erstattede dem med fangne græske Silkearbejdere. Saaledes holdtes denne Fabrik stadig i Virksomhed og med den som Udgangspunkt maatte det være ganske naturligt for Frederik II at gennemføre et mere byzantinsk System, hvorved Kronen overtog Silkehandelen og alle Farverier i Riget. En ganske anden Oprindelse havde endelig det delvise Ravmonopol, den tyske Orden udøvede; det var en Frugt af de germanske Grundregaler. Men hvad der særlig er at fremhæve ved disse første Monopoler er, at de ikke hvile paa noget fælles regalt Grundlag; dertil er de for forskelligartede og desuden ere de kun af ringere Betydning i Forhold til den øvrige Handelsvirksomhed, Statsmagten udøvede i Sicilien og Ordenslandene.

Anderledes derimod med Hensyn til Frederik II's Monopoler paa Salt og Metaller (Jern og Kobber); der er ingen Tvivl om, at Frederik II og hans Mænd

nærede den Anskuelse, at Salt og Metaller ikke var et Tilbehør til vedkommende Grundejendom, men at Kronen havde eiler burde have en særlig Højheds- og Ejendomsret dertil. Karakteristisk er det, at i det Brev, hvori Frederik II 1226 bekræfter den tyske Ordens Ret til det af den polske Hertug afstaaede Kulmerland og de Lande, den senere maatte erobre, og hvori de særlige Rettigheder opregnes, som Ordenen qua Soveræn fik tilstaaet, tales der ikke et Ord om Møllerimonopol eller Ravhandel, men derimod nævnes udtrykkelig Retten til at drive Bjerg- og Saltværker. Og fra nu af er dette et fast Punkt i Lensbreve.

Atter her var dog Frederik II Saracenernes Lærling — dog kun saaledes, at han havde set, at Metaller og Salt i de arabiske Lande ansaas for Kronens Ejendom og saa overførte dette sammen med mange andre Statsindretninger paa europæisk Grund. Araberne selv derimod nøjedes ikke med traditionsmæssigt at regne disse Ting for Regaler, hos dem finder vi herom en fast udformet Regalteori. Denne udtales af den store arabiske Jurist El-Mâwerdi; desværre har jeg ved Gengivelsen af den maattet nøjes med det Udtog, som Kremer giver af hans store Værk *El-Akham Es-Soulthâniya*, fordi Ostorogs franske Oversættelse af dette Hovedværk i arabisk offentlig Ret endnu ikke er naaet til Kap. 17, der udvikler Reglerne om Mineralier og Bjergværker. Kremer gengiver saaledes El-Mâwerdi: de af Jordens Skatte, der ligge aabenlyst, som Antimonium, Salt, Jordbeg og Jordolje maa betragtes som Vandet, der er alles Fælleseje. De tør ikke anses for en Enkeltmands udelukkende Ejendom og Benyttelsen af dem skal staa enhver frit for efter hans Behov.

Men de af Jordens Skatte, der ere skjulte og som kun kunne udvindes ved Bearbejdelse, f. Eks. Sølv og Guld, Kobber og Jern, kunne efter nogle Juristers Mening ikke af Sultanen bortforlenes, efter andres Mening er dette dog tilladeligt.

Det ses af disse Ord klart, at arabisk Ret skarpt udskilte Ejendomsretten til Jordens naturlige Skatte fra Grundejendomsretten. Det er endvidere ganske klart, at denne Ejendomsret i det mindste for de »skjulte« Skattes, d. v. s. de egentlige Metalleres Vedkommende tillagdes Staten. Hvad de »aabenlyse« Jordskatte angaar, de der findes paa Jordens Overflade, da siges de at være fælles Eje og de sammenstilles med Vandet. Dette maa sikkert forstaas saaledes, at der om dem gjaldt de samme Retsregler som f. Eks. om Brønde i Ørkenen, der ikke kunde være privat Ejendom, men stode til alles fri Afbenyttelse. Men dette har naturligvis kun kunnet gælde, saalænge der ikke var Tale om en virkelig industriel Udvinning af Salt, Jordolje etc. til Forhandling. Først saa fik Spørgsmaalet om Ejendomsretten Betydning, og det maa formodes, at den da ogsaa for de aabenlyse Jordskattes Vedkommende tillagdes Staten, siden det udtrykkelig fremhæves, at de ikke kunne være Enkeltmands Eje. Hermed stemmer det, at det af de Skattelister, Kremer meddeler, fremgaar, at der af Bjergværker svaredes Staten $\frac{1}{5}$, formodentlig af Udbyttet, og at der svaredes Staten Afgifter, hvor store eller hvilke siges ikke, af Saltsyderier; ogsaa ellers har man mange Eksempler paa saadanne Regaler i muhammedanske Lande. Hvilken Driftsmaade der har været den fremherskende: Statsdrift eller Overladelse af Driften til private, og om man

i saa Henseende har taget Hensyn til den teoretiske Skelnen mellem aabenlyse og skjulte Skatte, lader sig næppe afgøre efter de meget faa forhaandenværende Oplysninger om praktisk muhammedansk Statsskik. Men som det ses, hælder den juridiske Teori mest til Statsdrift, idet den for de skjulte Skattes Vedkommende er i Tvivl om Driftens Overladelse til private i det hele taget er tilladelig, og heri stemmer den sikkert overens med Praxis og er bestemt derved. Heller ikke kan der være Tvivl om, at den arabiske Stat ligesaavel magtede at drive industriel Virksomhed som Handel og ogsaa hertil kunde raade over en lige saa vel uddannet Stab af Funktionærer.*)

Og det afgørende er denne saracenske Praxis; Frederik II saa, at den bragte Statens Kasse de største

*) Jeg har ment, at den i Teksten fremsatte Fortolkning af Kremers Gengivelse af El-Mâwerdîs Ord kan forsvares, baade hvad selve Ordlyden angaar og fordi det, der er bevaret om Praxis, synes at vise, at ogsaa de aabenlyse Jordskatte regnedes for Regaler. Spørgsmaalet om Fyrstens Ret til at bortforlene Regalerne til private dukker op ogsaa ellers i Regalismens Historie, f. Eks. i England, hvor Dommen i the great case of mines 1568 afgør det derhen, at Bortforleningen af kongelige Bjergværker er tilladt. Men det staar mig klart, at Praxis kan være gaaet videre end Teori og at efter Ordlyden en snevrere Fortolkning maaske ligger nærmere, hvorefter den m. H. t. de aabenlyse Jordskatte, »der ere alles fælles Eje«, udtaler sig for almindelig Driftsfrihed, medens Regalet kun gælder de skjulte Jordskatte, idet Sultanens (Statens) Ejendomsret til Mineralierne er udtrykt ved hans Ret til at bortforlene dem og Praxis saa viser, at de Juristers Mening sejrede, der hævdede denne hans Ret. Selv denne snevrere Fortolkning vilde saaledes vise, at Ejendomsretten til Jordskattene udskiltes fra Grundejendomsretten, og at den sejrende Teori anerkendte Regalet for de skjulte Jordskattes Vedkommende. — Den videre Fortolkning forekommer mig som sagt den sandsynligste, men med absolut Sikkerhed vil der næppe kunne træffes Valg mellem de to Fortolkninger, før El-Mâwerdîs egne Ord foreligge.

Fordele, derfor optog han nu disse regale Forestillinger og gav dem pludselig den største Aktualitet ogsaa i Europa. Den arabiske Teori var skjult i Juristernes Værker, men den saracenske Praksis var letfattelig; den Ejendomsret, som Teorien tillagde Staten, den udnyttede Praksis i fuldeste Maal ved Statsdrift og Statsforhandling. Denne Praksis er det, der første Gang fremtræder paa europæisk Grund i Frederik II's Salt-, Jern- og Kobbermonopoler.

Den arabiske Teori passede aldeles ikke til Europa og behøvedes der heller ikke, fordi den saracenske Praksis kunde knyttes til de svage regale Forestillinger, der som vi have set allerede fandtes paa dette Omraade. Fra Midten af det 13. Aarhundrede finder vi da overalt de europæiske Regeringer ivrigt optagne af at skaffe Bjergværks- eller Saltregalet Anerkendelse; nu havde man set, hvortil det kunde benyttes. Men hvor megen naturlig Forbindelse der end var mellem disse Regaler og Grundregalerne, saa voksede dog Modstanden mod dem rundt omkring. Ud af de tidligere svage Forsøg og den svage Modstand kom der nu en heftig Kamp, der førtes i de følgende Aarhundreder og i de forskellige Lande fik det mest forskellige Udfald. Det vil være rimeligt her kort at følge denne Kamp og se dens Resultater. I England fandtes som ovenfor nævnt romerske Traditioner bevarede i Cornwall og Devonshire, ogsaa her bestod de gamle Bjergsædvaner, og Ejendomsretten til Gruberne var ogsaa her overgaaet fra den romerske Stat til de germanske Konger. Det synes nu, som om de engelske Konger i det 13. Aarhundrede har gjort Forsøg paa herudaf at skabe et mere almindeligt anerkendt Regale.

Men Kronen mødte den stærkeste Modstand fra Grundejernes Side; 1305 fastsloges, at de gamle Sædvaner kun gjaldt Cornwall og Devonshire, og selv her søgte man saa meget som muligt at hævde den private Grundejendomsret, idet man i Edward III's Tid tilføjede en Bestemmelse om, at der ikke maatte søges efter Tinerts i Enge eller Skove eller mellem Huse; paa Carl I's Tid var endelig Drift her kun tilladt paa uindhegnet Fællesland eller paa tidligere Fællesland, hvor Drift var paabegyndt, før det gik over i privat Eje. Kronens svage Bestræbelser for et mere anerkendt Regale afsluttedes endelig absolut ved the great case of mines 1568. Dommen i denne opsigtsvækkende Sag tillagde Kronen Guld- og Sølvbjergværker, medens alle andre Metaller erklæredes for Tilbehør til Grundejendommen. Da der faktisk saa godt som ingen ædle Metaller findes i England, betød denne Dom i Virkeligheden Grundejendommens endelige Sejr, og denne Afgørelse fik den største verdenshistoriske Betydning, da Læren om Mineraliers Tilbehør til Grundejendommen senere uden nogen Indskrænkning overførtes til de nordamerikanske Fristater. I Frankrig var de romerske Traditioner langt stærkere, og allerede tidligt mærkes derfor her Modstanden mod Regalet fra Grundejernes Side; i det 12. Aarh. hævdede de for sig alle ringere Bjergværker efter Reglen: fortune d'or au roi, fortune d'argent au baron; men derefter standsedes denne Udvikling af den nye Tid, og senest 1400 var her Bjergværksregalet anerkendt. Om Saltregalet derimod gælder, at det var ganske ukendt i England og i den største Del af Middelalderen ogsaa i Frankrig; endnu 1350 var her Salget af Salt ganske frit og uden at Produk-

tionen synes underkastet nogen Statsafgift; som bekendt var det først under Krigen med England, at man paa lagde en ren og skær Saltskat, der kun var ment midlertidig og som i 1360 kun androg 5 % af det Salt, der konsumeredes i de nordfranske Provinser. I Tyskland endelig fik Striden et ganske særligt Forløb paa Grund af dette Lands ejendommelige Forfatningsudvikling. I England og Frankrig stod Kampen hele Tiden mellem Kronen og Grundejerne, i Tyskland derimod udviklede Grundejendomsrettens betydeligste Forsvarere sig til at blive Territorialfyrster og saa som saadanne deres Fordel ved i Stedet for at hævde Grundejendomsretten at anerkende Regalet, blot at det overførtes til dem selv — hvad der første Gang i større Omfang skete ved den gyldne Bulle 1356. Mange Steder fortsattes saaledes i Kraft af Regalet, hvad der var paabegyndt i Kraft af den germanske Opfattelse af Grundejendommens Omfang.

Hvad vi her have fulgt indenfor dette enkelte Omraade, Arbejdet paa at faa den regalistiske Praksis forenet med Regalerettens Begreb, det blev nu efter Frederik II's Tid den europæiske Regalismes Sisysosarbejde. Det var det, man overalt forsøgte paa, da det nu gjaldt om at overføre Statens Deltagelse i Handels- og Industrivirksomhed til andre europæiske Stater fra Frederik II's sicilianske Kongedømme. Jeg har saa skarpt som muligt søgt at fremhæve den ringe Rolle, Monopolet her spiller, fordi det er ganske klart, at Forestillingen om Handel og Industri som Regale ligger uendelig mere nær, hvor Statens Deltagelse deri overvejende er baseret paa Monopoler, end hvor den udøves ganske frit, eftersom Konjunkturerne tilbyde

det, i alle forskellige Forretningsgrene. Hvor Staten ikke nøjes med at deltage i Omsætningslivet som enhver anden Købmand, hvor den som Regel kun gør det ved at monopolisere en bestemt Vare og udvider dette til at omfatte en Række af de mest forskelligartede Varer, der ikke kan forenes ved en saadan Teori som den arabiske om Naturskattene, der trænger man til en Forklaring og der ligger det nær at naa hen til den Opfattelse, at naar dette kan finde Sted, er det, ikke blot fordi visse Grupper af Varer, som f. Eks. Metaller og Salt, ere Kronen forbeholdte, men fordi denne i det hele taget har en særlig Højhedsret over alle Varer, alle Industrifrembringelser; fordi Handel og Industri som Helhed er et Regale, er en Højhedsret for Kronen, som private strengt taget kun ved dennes Velvilje kunne participere i. Og netop denne Omformning, eller snarere Indsnævring var det, Frederik II's økonomiske System undergik, efterhaanden som det efterlignedes og overførtes til andre Egne af Italien og Europa. Statens frie Handelsdeltagelse blev sjeldnere, ophørte tilsidst; Monopolerne mangfoldiggjordes. Kunden, forekommer det mig, der ser paa det rent ydre, og ikke paa Systemernes Aand, kan mene, at de italienske og europæiske Regenter forstod og navnlig kunde efterligne de Tanker, der ledede Frederik II og hans Samtid.

Selv om de havde villet, havde de ikke kunnet; Omformningen var en nødvendig Følge af selve Forholdenes Natur. Grundbetingelsen for Statens frie og vilkaarlige Deltagelse i Omsætningslivet var, som Frederik II klart havde set, at dette selv var stærkt og frit, at de Varer, der sattes i Omløb, vare i stor Mængde.

Denne Grundbetingelse lod sig skabe i Ordenslandene med deres kolossale Produktrigdom; men hvor var den ellers tilstede i det daværende Europa? Og hvor var den Handelsfrihedens Aand, der kunde styrke Muligheden for den? Alt var her Tvang. Handelen selv var monopoliseret for Byerne og deres Indbyggere; de Varer, den udvekslede, vare i ringe Mængde; hver By udøvede et Tvangsherredømme over sit Opland, der gjorde Storhandelen med Masseartikler, særlig Korn, til en Umulighed. Ind i dette Handelssystems Aand passede det, at ogsaa Regenterne, naar de vilde handle, monopoliserede. Som Borgerne søgte egen Fordel paa Haandværkeres og Bønders Bekostning, saaledes trængte hos Regenterne den rent fiskale Interesse mere og mere i Forgrunden; Tanken om at forøge deres Landes Velstand, der for Frederik II havde været den højeste Lov, forsvandt ganske; højst sørgede de som Bystyrelserne for, at Pøbelens Sult ikke drev den til Oprør. I Italien selv var Spørgsmaalet egentlig blot, om Bystyrelserne eller Tyrannerne skulde udøve dette Tvangsregimente, og her afgjordes det i alt væsentligt i det 15. Aarhundrede; fra nu af begyndte for Italien en fiskal Udbytningspolitik, som det stedse svagere italienske Bourgeois ikke formaaede at dæmme op imod. Ferrante af Aragonien efterlignede Frederik II. paa den Maade, at han gjorde Korn- og Oliehandelen til Statsmonopoler og i det hele lod Handelen styre af en Storkøbmand, Frants Coppola, der delte Gevinsten med Kongen; i Ferrara var der Statsmonopol paa salt Fisk, Frugter og Gemyse; i Slutningen af det 15. Aarh. indførtes i Rom Annonaen og et Alunmonopol, der var Kurien saa vigtigt, at Indførelse af Alun fra de

Vantros Lande var en Forbrydelse, der sættes lig med Sammensværgelse mod Paven og Biskopmord. Statsmonopolerne, stedse mere udstrakt støttende sig til Regalet, bredte sig herfra til de andre europæiske Lande, indtil Regalet fastsloges i Frankrig, da man i 1577 erklærede al Handel for un droit domaniale og samtidig, 1575, Elisabeth hævdede Kronens Ret til at erklære en hvilken som helst Handelsgren for Statsmonopol. Til de nordiske Lande naaede saa Monopolerne og Handelsregalet med det begyndende 17. Aarhundrede. Men dermed var ogsaa Højdepunktet naaet, og det er bekendt, hvor hurtigt Regeringerne i de nordeuropæiske Lande atter maatte opgive saadanne Forsøg paa at monopolisere Handelen eller gøre den regal; selv naar Statsvirksomheden saaledes i Monopolets Form sneg sig ind i det dunkle Højhedsbegreb, trængtes den tilbage af de Forestillinger om Handelens Frihed, der havde dannet sig paa germansk Grund. I England begyndte Parlamentet straks sin heftige Kamp mod Monopolerne og førte den til Sejr; Gustav Adolfs Forsøg paa helt at faa Østersø-Kornhandelen i sin Magt maatte atter opgives. I Norden lod i det hele taget kun en Industriregalisme sig gennemføre, naar den støttedes af merkantilistiske Tanker.

Selve disse de europæiske Staters stadige Forsøg paa at skaffe deres Handels- og Industrivirksomhed en Retsgrund i en Regaleret, paa ved Hjælp af den herskende Tvangspolitik at skabe Monopolet og gennem det at naa frem til Anerkendelsen af et almindeligt Handels- og Industriregale, viser, hvor stærkt denne regalistiske Praksis, der var overført fra helt andre og mere udviklede Samfundsforhold, stred mod germansk Opfattelse. Gan-

ske vist, under l'ancien régime opgav man aldrig helt denne Praksis, omend Forsøgene paa at skaffe den en passende Retsgrund mislykkedes; men det er interessant at se, hvorledes under disse Forsøg den germanske Opfattelse af Regalerne som knyttede til Grunden stadig dukker op. Herfor tjener hele Kameralvidenskaben til Bevis, den søger overalt at begrunde Regalismen ud fra Grundejendomsstanden. De mest yderliggaaende tog nu den middelalderlige Sprogbrug au sérieux; de hævdede, at Regenten virkelig havde Ejendomsret til al Ejendom i hans Land, fordi Territoriet selv var hans Arv og Eje. Denne Lære medførte dog selv under Enevælden for frygtelige Konsekvenser og vandt ikke frem. Men skulde Kameralisternes Førstemand, Justi, skildre Regalismen og danne System for Regalerne, saa udskilte han dem i 7 Hovedregaler, der atter lod sig forene til 4: de, der vare knyttede til Landeveje, til Vande, til Skove og til underjordiske Godser. Ejendommelige Resultater fik denne Kameralisternes germanske Trang til at betragte alle Regaler som Grundregaler. Blot et enkelt Udslag: de mere liberale Kameralister anerkendte som sagt ikke Kronens absolutte Ejendomsret, men, sagde de, det er kun Grundoverfladen, der kan være Genstand for Undersaatternes Privateje, hvad der er under og over den, Undergrunden og Luftsøjlen over, det er Kronens Eje. Dette er Læren om Undergrund- og Luftrevieret, alene opstillet for at Møllemonopol eller Regale kunde indføres i Grundregalesystemet og ved denne Teori forenes da Jagtret, Vindmøller og Bjerggruber.

Regalismen som europæisk Finanssystem er da et stadig mislykket Forsøg paa at forene to uforligelige

Modsætninger: de germanske Regalerettigheder og den saracenske regalistiske Praksis gennem de af de germanske Regaler, der bedst lod sig finansielt udnytte: Grundregalerne. At Modsætningen var uudjævnelig, var kun en naturlig Følge af det germanske og det saracenske Statssamfunds Grundforskellighed lige fra deres mest primitive Form. For Germanerne var Overgangen til fast Bosiddet det første Skridt til Dannelsen af et Statssamfund, med Samfundets Udbredelse over et vist Territorium fulgte efterhaanden den enkeltes Privateje til en vis Del af Grunden; deraf afledtes alle Rettigheder. Saaledes ogsaa for Samfundets Hoved, Kongen; foruden de naturlige Majestætsrettigheder tillegdes der ham ogsaa visse Rettigheder som Ejer af den Grund, der ikke tilhørte noget andet Samfund-medlem. Grundejendomsretten blev det fundamentale Punkt i det germanske Samfund, for Kongen som for alle andre. Fra Tidernes Morgen var derimod Arabien ved Indiens Nærhed Handelslandet par excellence. Denne Omstændighed og Landets egen Natur gjorde Grundbesiddelsen til en underordnet Faktor. Samfundet vedblev længe at være den omstrefjende Stamme, men fra den tidligste Tid var en udstrakt Handelsvirksomhed den væsentligste Del af dens Liv. Stammens Sjejk deltog heri med de andre Stammens Medlemmer; som dens Overhoved havde han de naturlige Majestætsrettigheder, ved Siden deraf var han dens største Købmand. Dette Grundforhold udviskedes ikke under de fastere Statsdannelser. Det var naturligt, at den germanske Konge i en udpræget Grad følte sig som Grundbesidder, men overlod Handelen til en vis Klasse af sine Undersaatter; det var naturligt, at den sara-

censke Sultan vedblev at være den store Købmand og overlod Agerbruget til de undertvungne Folk.

I det 19. Aarhundrede har den liberale økonomiske Skole uddrevet Regalismen som Praksis af de europæiske Stater, og Finansvidenskaben har udvist Begrebet »Regale« af sine Systemer, den har opløst Regalernes Masse og fordelt dem under forskellige Rubrikker, højst beholdt Ordet Regale som Betegnelse for en særlig Forvaltning af en indirekte Skat. Alligevel har man i de sidste Aartier set Stat eller Kommune i stigende Grad overtage en Række Virksomheder, ogsaa af industriel Art: Jernbane- og Sporvejsdrift, Telefon og Telegraf, Gas-, Vand- og Elektricitetsværker etc. Det er næppe for dristigt at opfatte denne Statens eller Kommunens Praksis som en Art Nyregalisme og virkelig er ogsaa bag denne Praksis en Regalteori i Udvikling, en Teori om, at Staten eller Kommunen tilkommer saadanne Virksomheder, der naturligt danne sig som Monopoler, fordi de ved deres særlige Art let udelukke den frie Konkurrence; rundt om vil man om disse Virksomheder finde brugt Betegnelsen: de naturlige Monopoler. Det forekommer mig interessant, at denne Teori kan jævnføres med den eneste virkelige Regalteori fra ældre Tid, den af Araberne opstillede. Thi det synes dog klart, at der bag den arabiske Teori om Naturskattene ligger en Forestilling om Naturmonopoler, om at visse Varer af Naturen selv ere gjorte til Monopoler, fordi de kun findes paa et enkelt eller ganske faa Steder, og at den udtaler, at disse Naturmonopoler ikke bør udnyttes af Enkeltmand, men af Samfundet som Helhed. Forskellen mellem et naturligt Monopol og et Naturmonopol er ikke stor;

ser man gennem de historiske Former til de Tanker, der mere eller mindre tydeligt udtalt ligger bag dem, vil man maaske saaledes kunne søge »Regalismens« egentlige Oprindelse i en dunklere eller klarere Forestilling om, at alle Virksomheder, der paa den ene eller anden Maade naturligt maa blive Monopol, bør overtages af Staten.

Til denne Afhandling er i det væsentligste følgende Litteratur benyttet: Roscher: Versuch einer Theorie der Finanz-Regalien. Abh. der kön. sächs. Ges. der Wissenschaften. Philol-hist. Classe. IX. 115 ff. — Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog. — Schanz: Englische Handelspolitik gegen Ende des Mittelalters. — Arndt: Zur Geschichte und Theorie des Bergregals. Halle 1879. — Inama-Sternegg: Deutsche Wirtschaftsgeschichte. — E. Hübner: Römische Herrschaft in Westeuropa. Berlin 1890. — Lassen: Romersk Privatret. — Nasse: Regalität der edlen Metalle in Grosbritannien. Ztschr. für Bergrecht XI, 173 ff. — Winkelmann: Geschichte Kaiser Friedrichs des Zweiten und seiner Reiche 1212—1235. Berlin 1863. — Winkelmann: Kaiser Friedrich II. Leipzig 1897. — Huillard-Bréholles: Historia diplomatica Frederici II. Paris 1852 ff. — Winkelmann: Acta Imperii inedita seculi XIII, 1880. — Naudé: Die Getreidehandelspolitik der europäischen Staaten I. Berlin 1896. — Sattler: Der Handel des deutschen Ordens in Preussen zur Zeit seiner Blüthe. Hans. Gesbl. III, 61. — Sattler: Der Staat des deutschen Ordens in Preussen zur Zeit seiner Blüthe. Sybels Hist. Zeits. XLIX, 229 ff. — Kremer: Culturgeschichte des Orients unter den Chalifen. Wien 1875. — Maslatrie: Relations et commerce de l'Afrique septentrionale avec les nations chrétiens au moyen âge. Paris 1886. — Prolegomènes historiques d'Ibn Khaldûn. Notices et extraits des manuscrits de la bibliothèque impériale t. XIX—XXI. — Heyd: Geschichte des Levantehandels im Mittelalter. Stuttg. 1879. — Ely: Municipal ownership of natural monopolies. North. Amer. Review CLXXII, 445 ff.